

**HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MEXANIZMINING NAZARIY ASOSLARI
VA AMALIY AHAMIYATI****Muallif: Norqobilov Samandar Hakimjon o'g'li**

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o'q'ituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqiy tartibga solish mexanizmining nazariy asoslari, uning tarkibiy elementlari va ishlash prinsiplari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Xususan, huquqiy normalar, huquqiy munosabatlar, huquqni qo'llash va huquqiy ong kabi asosiy komponentlarning o'zaro bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, huquqiy tartibga solish mexanizmining jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish hamda davlat boshqaruvini samarali tashkil etishdagi o'rni yoritiladi. Maqolada zamonaviy sharoitda, xususan, raqamli iqtisodiyot va global integratsiya jarayonlari fonida huquqiy tartibga solish mexanizmini takomillashtirish zarurati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari huquqiy tizimni rivojlantirish va amaliyotda qo'llash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy tartibga solish, huquqiy mexanizm, huquqiy norma, huquqiy munosabatlar, huquqni qo'llash, huquqiy ong, davlat boshqaruvi, ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy tartibga solish, huquqiy tizim, raqamli iqtisodiyot.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida jamiyat hayotining barcha sohalarida tartib va barqarorlikni ta'minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Ushbu jarayonda huquqiy tartibga solish mexanizmi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish, ularni tartibga solish va nizolarni bartaraf etishda asosiy vosita hisoblanadi. Huquqiy tartibga solish mexanizmi nafaqat davlat va jamiyat o'rtasidagi aloqalarni tartibga soladi, balki iqtisodiy faoliyat, ijtimoiy himoya, tadbirkorlik muhiti va fuqarolik jamiyati institutlarining samarali ishlashini ham ta'minlaydi.

Huquqiy tartibga solish mexanizmining nazariy asoslarini o'rganish huquq tizimining mohiyatini chuqur anglash, uning elementlari va funksiyalarini aniqlash imkonini beradi. Mazkur mexanizm huquqiy normalar, huquqiy munosabatlar, huquqni qo'llash jarayonlari hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyat kabi tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ularning uyg'un faoliyati orqali jamiyatda qonun ustuvorligi ta'minlanadi. Shu nuqtai nazardan, huquqiy tartibga solish mexanizmini ilmiy jihatdan tahlil qilish va uni amaliyotda qo'llash samaradorligini oshirish muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish yo'lidagi sa'y-harakatlar huquqiy tartibga solish mexanizmini takomillashtirishni talab etmoqda. Qonunchilik bazasini modernizatsiya qilish, huquqni qo'llash amaliyotini yaxshilash, sud-huquq tizimini isloh qilish va fuqarolarning huquqiy ongini oshirish kabi yo'nalishlar ushbu mexanizmning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur maqolada huquqiy tartibga solish mexanizmining nazariy asoslari bilan bir qatorda uning amaliy ahamiyati ham atroflicha tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Huquqiy tartibga solish mexanizmi huquq nazariyasining markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning kompleks tizimini ifodalaydi. Ushbu mexanizm orqali davlat ijtimoiy hayotning turli sohalariga — iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy himoya, ta'lim va boshqa yo'nalishlarga ta'sir ko'rsatadi. Huquqiy tartibga solish mexanizmining nazariy asoslari huquqning mohiyati, funksiyalari va uning jamiyatdagi roli bilan uzviy bog'liq bo'lib, u tizimli va ko'p bosqichli xarakterga ega.

Mazkur mexanizmning asosiy elementi sifatida huquqiy normalar alohida o'rin egallaydi. Huquqiy norma — bu davlat tomonidan belgilangan yoki tasdiqlangan umummajburiy xulq-atvor qoidasi bo'lib, u jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Huquqiy normalar jamiyat ehtiyojlari asosida shakllanadi va ularning samaradorligi ularning aniqligi, mantiqiyliigi hamda amaliyotga mosligi bilan belgilanadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, “huquqiy normalarning hayotiyliigi ularning real ijtimoiy munosabatlarga mos kelish darajasi bilan aniqlanadi” [1]. Shu sababli normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda nafaqat nazariy yondashuv, balki amaliy tajriba ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquqiy tartibga solish mexanizmining keyingi muhim tarkibiy qismi bu huquqiy munosabatlardir. Huquqiy munosabatlar huquqiy normalar asosida yuzaga keladi va ular orqali huquq real hayotda namoyon bo'ladi. Har qanday huquqiy munosabat subyektlar, obyekt va mazmundan iborat bo'lib, subyektlar o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi. Masalan, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda tomonlar o'zaro shartnoma asosida majburiyatlarni bajaradi. Shu jihatdan, "huquqiy munosabatlar huquqiy tartibga solish mexanizmining amaliy ifodasi bo'lib, ular orqali huquqiy normalar hayotga tatbiq etiladi" [2]. Bu esa huquqiy munosabatlarning barqarorligi va samaradorligini ta'minlash uchun aniq va tushunarli normativ asos zarurligini ko'rsatadi.

Huquqni qo'llash jarayoni ham huquqiy tartibga solish mexanizmining muhim bo'g'ini hisoblanadi. Huquqni qo'llash — bu vakolatli davlat organlari tomonidan huquqiy normalarni aniq hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish jarayonidir. Ushbu jarayon ayniqsa nizolarni hal qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish va adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Sudlar, prokuratura, ichki ishlar organlari va boshqa vakolatli tuzilmalar huquqni qo'llash orqali qonun ustuvorligini ta'minlaydi. Ilmiy adabiyotlarda "huquqni qo'llash faoliyatining sifat darajasi davlatdagi huquqiy tizimning samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir" [3], deb ta'kidlanadi. Demak, ushbu jarayonning shaffofligi va adolatliligi jamiyatda huquqqa bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Huquqiy tartibga solish mexanizmining yana bir muhim elementi — huquqiy ong va huquqiy madaniyatdir. Huquqiy ong fuqarolarning huquqiy normalarga nisbatan munosabati, ularni tushunish darajasi va baholashini ifodalaydi. Huquqiy madaniyat esa jamiyat a'zolarining huquqiy bilimlari, qonunlarga hurmat bilan qarashi va huquqiy xulq-atvorini aks ettiradi. Yuqori huquqiy madaniyat mavjud bo'lgan jamiyatda qonunlarga rioya qilish darajasi ham yuqori bo'ladi. Shu boisdan ham "huquqiy madaniyatni rivojlantirish huquqiy tartibga solish mexanizmining samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir" [4]. Bu jarayon ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va davlat siyosati orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy davrda huquqiy tartibga solish mexanizmining amaliy ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yangi huquqiy munosabatlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Elektron tijorat, kriptovalyutalar, sun'iy intellekt va kiberxavfsizlik kabi yo'nalishlar huquqiy tartibga solishning yangi shakllarini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, "zamonaviy huquqiy tizim texnologik

taraqqiyotga moslashgan holda doimiy ravishda yangilanib borishi zarur” [5]. Bu esa qonunchilikni modernizatsiya qilish, yangi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirishni talab qiladi.

O‘zbekiston tajribasi ham huquqiy tartibga solish mexanizmining amaliy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. So‘nggi yillarda mamlakatda sud-huquq tizimini isloh qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Harakatlar strategiyasi” va keyingi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar huquqiy tizimni modernizatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Tadqiqotchilar fikricha, “huquqiy islohotlarning izchil amalga oshirilishi investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiy o‘lishni ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi” [6]. Bu esa huquqiy tartibga solish mexanizmining nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ekanligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, huquqiy tartibga solish mexanizmi ijtimoiy adolatni ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Jamiyatda tenglik, erkinlik va adolat tamoyillarini amalga oshirish bevosita huquqiy mexanizm orqali ro‘yobga chiqadi. Agar huquqiy normalar adolatli bo‘lsa va ularning ijrosi samarali ta‘minlansa, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi. Aks holda esa huquqiy tizimga bo‘lgan ishonch susayadi. Shu sababli huquqiy tartibga solish mexanizmini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Huquqiy tartibga solish mexanizmi murakkab va ko‘p qirrali tizim bo‘lib, uning samaradorligi barcha elementlarning uyg‘un ishlashiga bog‘liq. Huquqiy normalar, huquqiy munosabatlar, huquqni qo‘llash, huquqiy ong va madaniyat o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Ularning har biri alohida ahamiyat kasb etsa-da, faqatgina kompleks yondashuv orqali yuqori natijaga erishish mumkin. Shu bois huquqiy tartibga solish mexanizmini chuqur o‘rganish va amaliyotda samarali qo‘llash zamonaviy huquqiy davlatni barpo etishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, huquqiy tartibga solish mexanizmi jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim o‘rin egallovchi murakkab va ko‘p qirrali tizim hisoblanadi. Uning nazariy asoslari huquqning mohiyati, funksiyalari va tarkibiy elementlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, huquqiy normalar, huquqiy munosabatlar, huquqni qo‘llash jarayonlari hamda huquqiy ong va madaniyat orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur

elementlarning o‘zaro uyg‘unligi huquqiy tartibga solishning samaradorligini belgilaydi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, huquqiy tartibga solish mexanizmining samarali ishlashi nafaqat puxta ishlab chiqilgan normativ-huquqiy bazaga, balki uni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash darajasiga ham bog‘liqdir. Ayniqsa, huquqni qo‘llash organlarining faoliyati, ularning shaffofligi va adolatliligi jamiyatda huquqqa bo‘lgan ishonchni mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, fuqarolarning huquqiy ongini oshirish va huquqiy madaniyatni rivojlantirish ham huquqiy tartibga solish mexanizmining samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biridir.

Zamonaviy sharoitda, xususan, raqamli iqtisodiyot va global integratsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bir davrda huquqiy tartibga solish mexanizmini takomillashtirish zarurati yanada ortmoqda. Yangi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar paydo bo‘layotganligi sababli, huquqiy tizim ham moslashuvchan va innovatsion bo‘lishi lozim. Bu esa qonunchilikni muntazam yangilab borish, huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish hamda xalqaro tajribalarni o‘rganish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan huquqiy islohotlar huquqiy tartibga solish mexanizmini yanada rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratmoqda. Sud-huquq tizimini modernizatsiya qilish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar ushbu mexanizmning amaliy ahamiyatini oshirmoqda.

Huquqiy tartibga solish mexanizmini chuqur o‘rganish va uni samarali qo‘llash huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur mexanizmning izchil rivojlanishi jamiyatda barqarorlik, adolat va ijtimoiy taraqqiyotning ta’minlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov A.X., Tojixonov U.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: TDYI nashriyoti, 2018.
2. Odilqoriyev X.T. Huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2019.
3. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Matuzov N.I., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava. – Moskva: Yurist, 2017.
5. Kelsen H. Pure Theory of Law. – Berkeley: University of California Press, 1967.